

СПЕЦЫФІКА АДЛЮСТРАВАННЯ ГУМАНІСТЫЧНЫХ ІДЭАЛАЎ У АПОВЕСЦЯХ І. ШАМЯКІНА “ПАЛЕСКАЯ МАДОННА”, “СЛАЎСЯ, МАРЫЯ!”

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці гуманістычнага ідэалу ў аповесцях Івана Шамякіна “Палеская мадонна”, “Слаўся, Марыя!”. Проза гэтага пісьменніка з’яўляецца шматпланавай, у ёй прадстаўлены шматлікія мадэлі грамадскага жыцця, розныя вобразы герояў – ад даяркі да чыноўнікаў. Але іх аб’ядноўвае галоўнае – гуманізм, які з’яўляецца асновай творчасці І. Шамякіна. Вобразы, з дапамогай якіх адлюстраваны гуманістычны ідэал пісьменніка, з’яўляюцца шматграннымі. У аповесцях “Палеская мадонна”, “Слаўся, Марыя!” паказаны архетыпічны вобраз маці, для якой дзіця з’яўляецца найвялікшай каштоўнасцю.

Уводзіны

Для твораў 90-х гг. мінулага стагоддзя І. Шамякіна характэрнай з'яўляецца пазіцыя аўтара не толькі як сучасніка таго, што адбываецца ў аповесцях, але і пісьменніка – вечнага шукальніка новых тэм, вобразаў, форм адлюстравання рэчаіснасці. Гэты творца з'яўляецца паслядоўнікам ідэй вялікіх пісьменнікаў-гуманістаў. Сярод тых, у каго ён вучыўся, – Л. Талстой, А. Чэхаў, Я. Колас і інш. На старонках твораў І. Шамякіна адбываецца вечны пошук пісьменнікам гуманістычных ідэалаў. Мастацкі свет яго літаратурных твораў напрыканцы мінулага стагоддзя багаты на разнастайных персанажаў. Яскравым вобразам, які фігуруе ў творах розных гадоў І. Шамякіна, з'яўляецца вобраз маці. Гэта Поля Шугачова з “Атлантаў і карыятаў”, Саша Траянава з “Трывожнага шчасця”, Вольга Пыльчанка са “Злой зоркі”, Надзея Русак з “Палескай мадонны”, Галіна Вятрэнка з “Зоны павышанай радыяцыі”, Марыя Шамякіна з аповесці “Слаўся, Марыя!” і інш. Гэты вобраз не маглі абысці ўвагай даследчыкі творчай біяграфіі пісьменніка. Пра вобраз маці ў творчасці І. Шамякіна надрукавалі артыкулы Т. Шамякіна [1], Д. Бугаёў¹, Н. Давыдоўская², Г. Давыдава³ і інш.

Пры адлюстраванні вобраза маці ў аповесцях і раманах І. Шамякін звяртае ўвагу чытача на гуманістычныя каштоўнасці, якія звязаны з беларускім менталітэтам. Як у мастацкіх, так і ў публіцыстычных творах пісьменнік стварае вобраз маці, надзеленай якасцямі беларускай жанчыны: сціплай, але здольнай на адказныя ўчынкi дзеля сваіх дзяцей, звонку не занадта дужай фізічна, але нястомнай працаўніцай, клапатлівай гаспадыняй, ахоўніцай сям'і⁴. Мэта нашага даследавання: выявіць спецыфіку адлюстравання гуманістычных ідэалаў у творах І. Шамякіна на прыкладзе аповесцей “Палеская мадонна”, “Слаўся, Марыя!”.

Асноўная частка

Аб'ектам даследавання з'яўляюцца аповесці “Палеская мадонна”, “Слаўся, Марыя!”. Метады даследавання: канкрэтна-аналітычны, параўнальна-супастаўляльны, метады сістэмна-функцыянальнага аналізу.

Аповесць “Палеская мадонна” – гэта твор шматпланавы, закранае самыя розныя пытанні, якія хвалявалі тагачаснае грамадства. Адлюстраванне ўсё гэтыя з'явы рэчаіснасці – задача складаная для творцы. І на яе вырашэнне працуе шэраг кампазіцыйных элементаў аповесці. Напрыклад, дзякуючы шырокаму

¹ Аналізуючы жаночыя вобразы ў прозе І. Шамякіна, Д. Бугаёў звярнуў увагу на іх прататыпы. Даследчык распавядае пра дзвюх жанчын, якія натхнілі пісьменніка на стварэнне шматграннага вобраза маці. Гэта Сынклета Іванаўна Шамякіна і Марыя Філатаўна Шамякіна (Кротава) [2, с. 14-16].

² Параўноўваючы вобраз маці ў аповесці “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел” В. Казько з вобразам маці ў творы “Палеская мадонна” І. Шамякіна, Н. Давыдоўская адзначае: “Геранія І. Шамякіна існуе ў свеце, які ёй хоць і не падабаецца, аднак з'яўляецца цалкам зразумелым. “Палеская мадонна” прачытваецца ў кантэксце беларускай савецкай традыцыі разумення “вечнага” вобраза, якая акцэнтуюе ўвагу на мацярынстве, зямным абліччы Мадонны. Вобраз жа галоўнай гераніі В. Казько Дзевы Марыі падкрэслена шматзначны, ускладнены рознымі культурнымі кантэкстамі. З аднаго боку, ён актуалізуе традыцыйныя біблейскія і раннехрысціянскія сэнсы, з другога – ізычніцкі дахрысціянскі пласт архетыпу Маці. Аднак галоўнае адрозненне паміж дзвюма мадоннамі палягае ў тым, што трагедыя гераніі В. Казько пачынаецца там, дзе для гераніі І. Шамякіна яна заканчваецца” [3, с. 29].

³ Распавядаючы пра шматграннасць вобраза маці ў творчасці І. Шамякіна, Г. Давыдава прапонуе разглядаць яго ў дачыненні да такіх паняццяў, як “Радзіма”, “зямля”, “захвальніца чалавечага роду”, “жанчына, якая цябе нарадзіла”, “жонка, маці тваіх дзяцей” [4, с. 45-46].

⁴ Такой, урэшце, з'яўлялася і маці пісьменніка, пра што ён сведчыць у аўтабіяграфіі і дзённіках кнігах. “Я часта думаю зараз, што гэтая маленькая, нізенькая жанчына – мая маці – была мужным і дужым чалавекам”, – адзначае Іван Шамякін у аўтабіяграфіі, змешчанай у зборніку “Пяцьдзсят чатыры дарогі” (1963) [5].

выкарыстанню эмацыянальна-насычаных сінтаксічных канструкцый пісьменніку ўдаецца адлюстраваць напружанне, у якім жыве простая жанчына ў гэты складаны час. У аповесці чытаем: “Вельмі не хацела, каб дачка паўтарыла яе лёс. Што дало ёй замужства? Кучу дзяцей? А хіба гэта не радасць? Не, і гэта радасць? І гэта радасць! Толькі Мікола, дурань, гэтага не разумее! П’янтос – атос! Не, Арцёмку ён любіць. Неразлучная пара. Рыбакі”. Мара аб Машынай вучобе ў інстытуце, універсітэце струхнела яшчэ тады, калі дзяўчо было ў пятым класе. Які інстытут!” [5, с. 7]. У гэтым фрагменце, як і ў цэлым у творы, назіраецца супадзенне пазіцыі наратара і галоўнай гераіні Надзеі Русак. Адсюль спецыфіка аповесці праяўляецца праз яе моўную арганізацыю: шматлікае выкарыстанне простых сказаў, большасць з якіх мае пыталую і клічную інтанацыі, ужыванне эмацыянальнай лексікі, характэрнай для гутарковай мовы: “Надзея спяшалася на абед. Бегла амаль радасна: ёсць чым накармаць дзяцей! Купіла за падаянне прэзінтава [прэзідэнта аграфіры Паповіча. – *Л.Д.*] – ух, ты! – кілаграм макароны і буханку хлеба, даяркі ўпотаі ад загадчыцы налілі малака вялікую пластамасавую пляшку з-пад замежнай вады. Даўно здзіўлялася: і ваду прывозім? Сваёй мала, ці што? У нас, на Палессі?” [6, с. 29].

У аповесці адчуваюцца спагадлівыя адносіны пісьменніка да гераіні. Разам з тым праявіў у канву твора ўключыць факты, якія сведчаць пра тое, што вобраз гэтай жанчыны зусім не ідэальны. Дзеля таго каб накармаць дзяцей, яна здатная на многае, нават на крадзёж. Хоць аўтар і вядзе гутарку пра гэта мімаходзь, быццам не звяртаючы сур’ёзнай увагі на такія ўчынкі. Але самае галоўнае, што і гераіня апраўдвае сябе: гэта ж дзеля дзяцей яна магла дазволіць сабе ўзяць не просячы толькі малако ў дзяржавы (у гутарцы з прэзідэнтам аграфіры Паповічам Надзея Русак заўважае: “Не бойцеся. Не аб’ядуць дзеці вашу фірму. Саўгас не аб’елі!” [6, с. 27]), толькі грошы ў мужа (“Рэдка Надзя залазіла ў мужавы кішэні, хіба да п’янага. А тут праверыла ўнутраную кішэню ў куртцы. <...> Дастала грошы, раздзяліла шчодра: сабе ўзяла тры купюры, яму – чатыры. Палажыла яго частку ў кішэню. Але тут жа перадумала, дастала з яго долі адну купюру, далучыла да сваёй, схавала за пазуху. Уздыхнула, быццам пашкадавала, што сем нельга раздзяліць пароўну. Але ж іх тут пяцёра, а ён адзін!” [6, с. 43-44]), толькі адно яйка ў суседкі (“Надзея стала на калені, у крапіву, прасунула галаву ў дзірку, заглянула за “мяжу”, што раздзяляла суседнія “дзяржавы”, і ў кусце маліны ўбачыла... яйка. Ажно ногі памлелі, сэрца закалацілася. Ніколі не брала чужога. Але ж для Юрачкі... Для Юрачкі! Працягнула руку, схапіла яйка, цёплае яшчэ” [6, с. 12]). І тут паказаны другі бок натуры Надзеі Русак. Але самае галоўнае, што аўтар, прэзентуючы гераіню ў такім ракурсе, імкнецца хутчэй не асудзіць, а апраўдаць жанчыну, якой няма чым накармаць дзяцей.

У цэлым па аповесці гэтыя “грахі” Надзеі здаюцца быццам не такімі ўжо і сур’ёзнымі ў параўнанні з большымі крадзяжамі – у маштабе дзяржавы: “Былыя гаспадары, начальнікі, многія парабіліся прыватнікамі. Хапалі ўсё, што трапляла пад руку” [6, с. 18].

Каб падсвятліць гэтую маральную праблему, пісьменнік супрацьпастаўляе Надзею Русак і Валяр’яна Паповіча. Першае ўражанне пра яго ў выскоўцаў было станоўчае: “Роўна дзесяць гадоў таму ў саўгасе з трэскам знялі старога дырэктара, зладзюгу і п’янюгу, з партыі выключылі і назначылі новага, інжынера з Мазыра. Прозвішча яго Паповіч, а імя Валяр’ян. <...> Паповіч быў антыподам, супрацьлегласцю былому і ўвогуле таму ўяўленню, якое склалася ў рабочых-сялян пра начальства сваё” [6, с. 18].

У цэлым, разважаючы пра такія гуманістычныя, каштоўнасці, як “альтруізм і эгаізм”, “дабрыня і чэрствасць”, аўтар у аповесці прэзентуе два тыпы чыноўнікаў. Да першага з іх, адмоўнага, адносяцца дырэктар, а пазней прэзідэнт аграфірымы Валяр’ян Паповіч, аграром Войцік (“Аграром з ласкавым прозвішчам Войцік быў поўны, з адышкай, хоць і не дажыў яшчэ паўсотні, апранаўся неахайна, часта хадзіў з незашпіленай шырынкай, у бруднаватай сарочцы, засаленай на жываце: цёрся тоўстым жыватом аб сталы. Сялянкі асуджалі яго жонку: а яшчэ настаўніца! Натуральна, як усе таўстуны, Войцік любіць выпіць і смачна закусіць” [6, с. 18]) і інш. Але не толькі з такімі людзьмі сустракаецца галоўная гераіня твора Надзея Русак. Выключна станюча І. Шамякін паказвае ў аповесці “Палеская мадонна” асоб вышэйшай дзяржаўнай улады – прадстаўнікоў каманды Прэзідэнта краіны, супрацоўнікаў міністэрстваў, якія дапамагаюць жанчыне знайсці яе выкрадзенага сыночка Юрачку.

Тут пісьменнік таксама выкарыстоўвае прыём кантрасту. З аднаго боку, у пачатку аповесці праводзіцца думка, што дзеці не патрэбны дзяржаве (“Нават яе [Надзеі Русак. – Л.Д.] маўклівы бацька, калі яна прыйшла ў сваю вёску, поўная чацвёртым, хмура спытаў, страшэнна збянтэжыўшы дачку: “Ты што, гераіня хочаш стаць? Дык не даюць жа цяпер званне “Маці-гераіня”, – і сумна заключыў: – Нічога не даюць. Нікому не трэба ні рукі нашы, ні дзеці нашы” [6, с. 10-11]). З другога – у развязцы твора паказана гісторыя з крадзяжом хлопчыка, дзе пошукі і выратаванне яго падаюцца як найгалоўнейшая дзяржаўная справа (“Але дзе тая міліцыя, дзе яе шукаць – Надзея не спытала. Апантана кінулася да выхаду. Прэзідэнт! Толькі там, у прэзідэнта, ёй памогуць знайсці Юрачку!” [6, с. 93]).

У творы усе думкі і клопаты Надзеі Русак заняты дзецьмі: “Во мужчына, не тое што бацька яго [пра сына Арцёмку. – Л.Д.]. Во шчасце нейкай расце. Сыночак мой родненькі, радасць мая! Ды ўсе вы радасць. Задумлівая Маша... Дачушка мая, не трэба так рана сур’ёзна задумвацца. Вучыся – і ўсё. А пра ўсё іншае я пакуль што буду думаць. І рагатуха, ласунок Юлька. Ёй абы было што паесці. Уся ў бацьку. Але ж хіба я менш цябе люблю? Не менш. Ну, Юрачка... Дык Юрачка ж маленькі, што вы хочаце з яго! – апраўдвалася перад астатнімі дзецьмі за асаблівую любоў да малодшага сына. – Я і вас так гушкала, калі вы былі, як Юрачка” [6, с. 29].

“Чым накармаць дзяцей?”. Рэфрэнам гучаць гэтыя словы праз усю аповесць. Здаецца, гэта галоўнае пытанне, якое турбуе Надзею Русак штодзённа. Пра гэта сведчаць першыя радкі аповесці: “Надзею разбудзіў першы певень. <...> Не адразу адляцелі ўявы таго, што яна бачыла ў сне. А бачыла яна харч – гару харчу: мяса, сала, смятану, цыбулю, капусту... Пакутлівы сон. Здавалася б: што страшнага ў тым, што сніш такое багацце? А страшнае тое, што ў доме пуста і галава забіта аднымі думкамі: чым накармаць дзяцей” [6, с. 6]. Параўнаем гэты ўрывац з тым, які змешчаны ў фінале твора: “Чым накармаць дзяцей – пра гэта не думала: генерал даў ёй адно дзвесце тысяч; двое міліцыянераў садзілі яе ў вагон, як прэзідэнтшу. Думала пра чужое дзіця, якое засталася ў міліцыі. На развітанне спытала: “ А Светку куды?” “Светку, відаць, прыйдзецца ў дзетдом...” “Алдайце яе мне” [6, с. 101].

Дзіця для Надзеі Русак – найвялікшая каштоўнасць. Як найвышэйшую радасць успрымае дзяцей і Марыя Шамякіна з аўтабіяграфічнай аповесці “Слаўся, Марыя!": “Дзеці – шчасце сям’і. Не нараджаць Маша не магла” [7, с. 81]. У Шамякіных нарадзіліся тры дачкі і сын. Да іх, як і да любімага мужа, яна

таксама адносілася самаахвярна: “Дзеля дзяцей, унукаў магла стаяць у чэргах гадзінамі” [7, с. 96]. У творы мажорныя ноты дамiнуюць пры апісанні сітуацыі, калі дзіця нараджаецца (“З Дуная мы прывезлі дунайку – Алесю. Яна нарадзілася 16 чэрвеня 1961 года. Трэцяя дачка! Чацвёртая радасць” [7, с. 81]), расце (“Дзяцей Маша песціла больш, чым трэба. Ні ў чым не адмаўляла ім” [7, с. 85]). І, наадварот, пры апісанні страты дзіцяці прысутнічаюць толькі мiнорныя ноты. Дзеля яго маці можа пайсці на многае. Надзея Русак з аповесці “Палеская мадонна” шмат працуе, хоць не атрымлівае ўжо чацвёрты месяц зарплаты. Жадаючы выратаваць сваіх дзяцей ад голаду, не знайшоўшы падтрымкі ні ў мужа, ні ў мясцовага кіраўніцтва, Надзея едзе са сваёй просьбай-скаргай у сталіцу, шукае сустрэчы з Прэзідэнтам. У аповесцях “Палеская мадонна” і “Слаўся, Марыя!” паказаны архетыпны вобраз маці.

Заклучэнне

Выходзячы з вышэйсказанага, можна адзначыць наступнае.

Вяршыняй матчынай любові і шанавання з’яўляецца вобраз Мадонны ў хрысціянскім грамадстве. У аповесцях “Палеская мадонна” і “Слаўся, Марыя!” пісьменнік ідэалізуе вобраз беларускай маці. Разам з тым майстра быццам не заўважае часам і не самых лепшых рыс характару, учынкаў галоўных герояў – Надзеі Русак і Марыі Шамякінай. Герой-носьбіт гуманістычнага ідэалу пісьменніка паказаны як рэальны чалавек, рэалізатар такіх гуманістычных каштоўнасцей, як любоў да дзяцей, клопат пра іх.

У гэтых творах рэалізацыя гуманістычнага ідэалу адбываецца ў барацьбе са знешнімі абставінамі. Аўтар звяртае ўвагу чытача на шэраг праблем тагачаснага грамадства, націскаючы на такія “балючыя кропкі”, як эканамічны крызіс, масавае збядненне насельніцтва, гандаль дзецьмі і інш. Асноўную ўвагу І. Шамякін надае адлюстраванню праблемы падзення маралі. Ацаніць учынкi героя аўтар прапануе чытачу з трох ракурсаў. Першы ракурс – гэта ацэнка паводзінаў і ўчынкаў з пункту гледжання “савецкага” маральна-этычнага кодэксу, дзе галоўнымі чалавечымі каштоўнасцямі лічылася працавітасць, сціпласць, інтэлігентнасць. Новы погляд на маральна-этычныя каштоўнасці стварыў новы перыяд развіцця грамадства. Другі ракурс – гэта пазіцыя, характэрная для часоў перабудовы, пазіцыя свабодалюбівых, смелых да нахабнасці, нігілісцкі настроеных да прыярытэтаў савецкага грамадства людзей⁵. І, нарэшце, трэці ракурс, які сведчыць пра вечныя каштоўнасці маралі, – гэта хрысціянскі погляд⁶.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. *Шамякіна, Т.* Маці пісьменніка: пра Сынклету Сцяпанаўну Шамякіну / Т. Шамякіна // Роднае слова. – 2005. – № 10. – С. 96.
2. *Бугаёў, Д.* Вобраз маці і ўвогуле жанчыны ў творах Івана Шамякіна / Д. Бугаёў // Роднае слова. – 2007. – № 1. – С. 14–16.
3. *Давыдоўская, Н.* Вобраз Мадонны ў прозе Івана Шамякіна і Віктара Казько (на матэрыяле аповесцяў “Палеская мадонна” і “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел” / Н. Давыдоўская // Роднае слова. – 2007. – № 12. – С. 29.

⁵ Пра наяўнасць гэтых двух ракурсаў сведчаць тыя фрагменты аповесці, дзе гутарка ідзе пра паводзіны Паповіча ў савецкія часы і ў гады перабудовы.

⁶ Раней яна, навучаная заповіту: “Не крадзі!”, малалчко ўсё-такі дзеткам прыносіла – ад цялят. У грэлыя насіла, падвязаўшы яе на жывот, прывыклі людзі да яе круглага жывата. Прынесла 6 і цяпер – Бог з ім, з заповітам, для дзяцей не грэх!” [6, с. 8].

4. *Давыдава, Г.* “Любоў маці мацней за смерць”: вобраз жанчыны-маці ў творчасці Івана Шамякіна / Г. Давыдава // Роднае слова. – 2006. – № 10. – С. 45–46.
5. *Шамякін, І.* Аўтабіяграфія / І. Шамякін // Пяцьдзесят чатыры дарогі: аўтабіяграфіі беларускіх пісьменнікаў. – Мінск: Маст. літ., 1963. – С. 529.
6. *Шамякін, І.* Палеская мадонна: апавесці / І. Шамякін. – Мінск: Юнацтва, 1998. – 590 с.
7. *Шамякін, І.* Пошукі прытулку: апавесці / І. Шамякін. – Мінск: Юнацтва, 2001. – 350 с.

Паступіў у рэдакцыю 11.01.2012 г.